

Úvahy nad českým rodinným právem ve světle stého výročí tzv. manželské novely

Considerations on Czech Family Law in the Light of the Centenary of the so-called Marriage Amendment

Zdeňka Králíčková*

Abstrakt

Článek je věnován vývoji manželského práva ve světle tzv. manželské novely přijaté před sto lety. Lze říci, že tento zákon z počátku dvacátého století představuje významný počín, který české rodinné právo ovlivnil na dlouhá léta. Byl nastolen správný směr svobodné volby civilní či církevní formy uzavření manželství, došlo k omezení překážek manželství a rozvod manželství se významně zjednodušil. Klade se otázka, jaké jsou potřeby současné české společnosti? Je na místě de lege ferenda zakotvit v rámci legislativního „pro-rodinného balíčku“ tzv. rozvod u notáře?

Klíčová slova

Rodinné právo; manželské právo; uzavírání manželství; překážky manželství; rozvod; tzv. manželská novela; rok 1919; vývoj; nový občanský zákoník; další legislativní návrh.

Abstract

The article is devoted to the development of marital law in the light the so-called marriage amendment adopted a hundred years ago. We can say that this law of the early twenties century was an important achievement that influenced Czech family law for many years. The right direction of free choice of civil or church form of marriage was established, the obstacles to marriage were limited and divorce law was significantly simplified. The question is what are the needs of contemporary Czech society? It is appropriate to anchor within the legislative framework of „pro-family package“ so-called divorce by a notary?

Keywords

Family Law; Marital Law; Conclusion of Marriage; Impediments of Marriage; Divorce; so-called Marriage Amendment; the Year of 1919; Development; New Civil Code; Pending Draft.

Úvodem

O rodinném právu se traduje, že odráží více či méně tvář té které společnosti. Mnozí familiaristé proto dokonce tvrdí, že rodinné právo není možné měnit den ze dne, radikálně, neboť reflektuje vývoj rodiny a rodinného života jako takového, kulturu a v neposlední řadě i náboženství, zejména jde-li o koncept manželství a jeho rozlučitelnost

* Prof. JUDr. Zdeňka Králíčková, Ph.D., Katedra občanského práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno / Department of Civil Law, Faculty of Law, Masaryk University, Brno, Czech Republic / E-mail: Zdenka.Kralickova@law.muni.cz / ORCID: 0000-0002-4838-4790

za života manželů. Lze říci, že ani podobu rodiny a rodinného života nelze výrazně ovlivnit zákonem. Tento fakt vystihuje také v českém prostředí poměrně známý výrok ze starší italské doktríny, který lze volně parafrázovat slovy „rodina je skalnatý ostrov, který může právo svými vlnami pouze omývat“.¹

Všeobecně se ví, že *konzervativní názory* obhajující tradice a vyjadřující nechuť až averzi ke změnám rodinného práva, ať už skutečně nutným, či nikoli, vždy zaznívaly a stále rezonují jak na stránkách odborné literatury, tak mezi politiky či laiky, širokou veřejností. V této věci se kladla a stále klade celá řada otázek, které vybízejí k hledání odpovědí, zejména ve vazbě na vývoj právní úpravy rodinných práv v mnoha evropských zemích.² I na starém kontinentu jsou stále země, které si svoje tradice chrání. Nejen, že manželství jako základní statusový poměr rodinného práva je v jejich zákonících nadále pojmáno jako svazek muže a ženy a osobám stejného pohlaví není vyhrazeno ani registrované partnerství jako statusový poměr omezenějšího obsahu, ale do ústav a ústavních listin jsou vtělovány klauzule chránící manželství v jeho tradiční podobě, tj. jako svazek jednoho muže a jedné ženy.³

Na druhou stranu, nelze zavírat oči před novými jevy, které jsou spojeny s rodinou a rodinným životem. V některých právních rádech se projevují naprosto *liberální tendence*, v důsledku kterých je manželství pojmáno genderově neutrálně⁴ a rozvod manželství již není patologizován, ale brán jako legitimní řešení krize manželského soužití.⁵ Také koncepce rodičovství je pojata velmi široce. Nejde jen o náhradní mateřství a problémy s ním spojené, ale i o práva domnělých otců a vazby nezletilých dětí na rodinu původu

1 Jde o mnohokrát opakovaný výrok italského familiaristy. Viz JEMOLO, A. C. *La Famiglia e il diritto*. Ann. Sen. Giur. Università di Catania, 1948, III. Dostupné z: http://spaziofamigliablog.altervista.org/famiglia-e-diritto/?doing_wp_cron=1565352315.0589270591735839843750 [cit. 9. 8. 2019].

Z literatury parafrázující uvedený citát srov. např. RESCIGNO, P. *Interessi e conflitti nella famiglia: l'istituto della „mediazione familiare*. *Giur. it.*, 1995, IV, s. 74; a dále GIAIMO, G. *La mediazione familiare nei procedimenti di separazione personale e di divorzio*. *Profili comparatistici*. *Riv. dir. civ.*, 2001, č. 4, s. 1606.

2 Viz zejm. DOUGLAS, G. a N. LOWE. *The Continuing Evolution of Family Law*. Bristol: Jordan Publishing Limited, 2009; McGLYNN, C. *Families and European Union. Law, Politics and Pluralism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006; nejnověji viz SCHERPE, J. M. (ed.). *European Family Law. Volumes I. – IV*. Cheltenham – Northampton: Edward Elgar Publishing, 2016.

3 Viz např. vývoj na Slovensku. K tomu bližie PAVELKOVÁ, B. *Marriage (not for all) in the Slovak Republic*. In: *Dny práva 2018 – Days of Law 2018* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9304-1.

4 V podrobnostech ELISCHER, D. *Alternativní formy soužití a registrované partnerství v širších souvislostech*. In: MELZER, F., P. TÉGL a kol. *Občanský zákoník (§ 655–793). Velký komentář. Svazek IV/1*. Praha: Leges, 2016, s. 817 a násl.; SÖRGJERD, C. *Reconstruction Marriage. The Legal Status of Relationships in Changing Society*. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

5 K tomu viz např. VERSCHRAEGEN, B. *Moving to the Same Destination? Recent Trends in the Law of Divorce*. In: ANTOKOLSKAIA, M. (ed.). *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*. Antwerpen – Oxford: Intersentia, 2007, s. 159 a násl.; Ze starší tuzemské literatury viz např. RADVANOVÁ, S. *Analýza současné zákonodárné a soudní rozvodové praxe*. *Socialistická zákonost*, 1989, č. 3, s. 31 a násl.; Nejnověji viz KORNEL, M. a L. ZATLOUKALOVÁ. *Quo Vadis Marriage?*. In: *Dny práva 2018 – Days of Law 2018* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9304-1.

v případě osvojení apod. I u nás se hovoří – mnohdy ve vazbě na judikaturu Ústavního soudu – kupř. o „deklaraci pokrevního pouta“⁶ a o „rodičovství“ dvou mužů,⁷ byt’ je právní úprava rodinného práva v novém občanském zákoníku tradiční, resp. poměrně konzervativní.⁸ Ostatně, i z *Principů a východisek nového kodexu soukromého práva*⁹ se podává záměr hlavních zpracovatelů ponechat tuto oblast práva bez významných změn.¹⁰ V souvislosti s novými „jevy“ bývá často namítáno, že se jedná o „jevy okrajové“, kterými se familiaristika zaobírá nepřiměřeně, mnohdy na úkor „skutečných“ problémů, které by si zasloužily hlubšího zkoumání a větší pozornosti odborné veřejnosti. Také se klade otázka, zda je poměrně radikální „dotváření“ rodinného práva věcí soudů.¹¹

Společnost, zákonodárci, ústavní soudy a v neposlední řadě i Evropský soud pro lidská práva mnohdy stojí před velmi složitými úkoly. Dochází k pronikání cizorodých institutů do ustálených konceptů. Na první pohled se může jevit velmi obtížné uvažovat o evropských standardech. Nicméně, někteří familiaristé hovoří o postupném faktickém *sblížení* rodinných práv v Evropě a o jejich harmonizaci ve světle obecně uznávaných *hodnot* evropské civilizace.¹² Nejde však jen o obecné principy. Ve vazbě na různé průniky, vzájemné ovlivňování právních řádů v důsledku volného pohybu osob, které uzavírají manželství, mají děti, rozvádějí se, soudí se o výživné apod., na které je reagováno především v rovině procesního práva a mezinárodního práva procesního, se navzájem přibližují i rodinná práva v evropských zemích.

České rodinné právo nestojí mimo výše uvedené evropské tendence.¹³ S ohledem na historický vývoj je možné dokonce říci, že v některých aspektech „udávalo“ směr. V současné době, kdy si připomínáme sté výročí založení Masarykovy univerzity, je namístě

⁶ Viz II. ÚS 3122/16 ze dne 16. května 2017.

⁷ Viz I. ÚS 3226/16 ze dne 29. června 2017.

⁸ Viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v původním znění.

⁹ K tomu srov. ELIÁŠ, K. a M. ZUKLÍNOVÁ. *Principy a východiska nového kodexu soukromého práva*. Praha: Linde, 2001, a řadu časopiseckých studií z pera hlavních zpracovatelů.

¹⁰ Srov. věcný záměr Ministerstva spravedlnosti č. j. 2623/00-L ze dne 29. ledna 2001, ze kterého vyplývá snaha o vytvoření evropského kontinentálního civilistického pojetí rodinného práva na straně jedné a na zachování jistého *statusu quo* na straně druhé.

¹¹ K tomu podrobně viz KOZUBÍK, J. a J. WINTR. Ústavní soudy a práva gayů a leseb – veřejné mínění jako determinant rozhodnutí soudů? *Jurisprudence*, 2016, č. 5, s. 34 a násl.

¹² Srov. MEULDERS-KLEIN, M.-T. Towards a European Civil Code on Family Law? Ends and Means. In: BOELE-WOELKI, K. (ed.). *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*. Antwerp – Oxford – New York: Intersentia, 2003, s. 111–112; ANTOKOLSKAIA, M. The Harmonisation of Family law: Old and new Dilemmas. *European Review of Private Law*, 2003, s. 28–49; díle ANTOKOLSKAIA, M. *Harmonisation of Family Law in Europe: A Historical Perspective. A Tale of two millennia*. Antwerpen – Oxford: Intersentia, 2006; ANTOKOLSKAIA, M. (ed.). *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*. Antwerpen – Oxford: Intersentia, 2007.

¹³ Viz KRÁLÍČKOVÁ, Z. „Evropeizace“ rodinného práva. In: HURDÍK, J., M. SELUCKÁ, P. KOUKAL a kol. *Evropské soukromé práva v čase a prostoru. I. díl: Část teoretická, metodologická a systémová*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 163 a násl.

stručně zmínit legislativní vývoj českého rodinného práva po roce 1918, resp. v roce 1919, a poukázat na hodnoty, na které lze i dnes navázat. Není bez zajímavosti, že i v době, kdy bylo více méně všeobecně uznáváno, že je třeba učinit radikálnější reformu manželského práva, zaznívaly zcela konzervativní názory a byla vedena protireformní kampaň.¹⁴

1 Tzv. manželská novela v širších souvislostech

Odborné veřejnosti je známo, že po vzniku Československa v roce 1918 bylo rodinné právo na území dnešní České republiky ovládáno *Obecným zákoníkem občanským* z roku 1811¹⁵ (dále zejm. o. z. o.) a na Slovensku právem uherským.¹⁶ Poměrně komplikované právní úpravy manželského práva, zejména pak uzavření a zrušení manželství za života manželů, byly v tehdejší Československu v průběhu let terčem kritiky laiků i odborné veřejnosti. Vznikly mnohé komise, které se měly zaobírat nejen reformami, ale zejména unifikací rodinných práv. Zmíněný dualismus se snažila překonat zvláštní meziministerská komise, z jejíhož pera vzešel významný počín, který vnesl do manželského práva převratné změny. Již v době záhy po první světové válce bylo mnohým z odborné i laické veřejnosti jasné, že hodnoty, na kterých bylo vybudováno rodinné právo zakotvené do obecného občanského zákoníku stojícího na konfesním přístupu, neobstojí tvář v tvář nové Ústavě Československé republiky,¹⁷ zejména jde-li o *rovnost* muže a ženy, zrovnoprávnění dětí narozených mimo manželství s dětmi manželskými a o svobodu člověka vůbec.

Výše zmíněným zákonem byla tzv. manželská novela, resp. manželský zákon či rozlučkový zákon,¹⁸ tj. zákon, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství (dále zejména novela či manž. nov.). Tento zákon částečně sjednotil dílčí, ale velmi významnou oblast manželského práva na území nově vzniklého Československa, nejen jde-li o dualismus rakouského a uherského práva, ale zejména a především co se týká náboženských vlivů. V Obecném

¹⁴ Jde-li o jednotlivosti, kampaň hlásala kupř. obavy ze zavedení mnohoženství a zapuzování starých žen manželů ve prospěch mladších a cílila na zachování nerozlučitelnosti manželství. Blíže viz KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 165.

¹⁵ Zákon č. 946/1811 Sb., obecný zákoník občanský převzatý do našeho právního řádu tzv. recepční normou, zákonem č. 11/1918 Sb., o zřízení samostatného státu československého.

¹⁶ Pro rozvod a rozlučku zůstalo v platnosti uherské právo. K tomu viz FAJNOR, V. a A. ZÁTURECKÝ. *Násín sákeromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. 3. vyd. Heuréka, 1998.

¹⁷ Srov. zákon č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, zejm. § 106 Rovnost a § 107 Svoboda osobní a majetková.

¹⁸ Srov. zákon č. 320/1919 Sb. Novela převzala také dosavadní právní úpravu rozlučky pro nekatolíky. K tomu viz SEDLÁČEK, J. In: ROUČEK, F., J. SEDLÁČEK a kol. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl první (§ 1–284)*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 630. Dodejme, že citovaný zákon byl měněn 3 následnými novelami. Následně byl přijat zákon ze dne 15. 10. 1925, č. 219 Sb. z. a n., kterým se promíjí překážka platnosti sňatků, při nichž vyhlášky neb oddávky vykonali duchovní církve československé nebo řecko-východní.

zákoníku občanském byly totiž zakotveny „*Výjimky pro židovstvo*“, ze kterých se podávalo, že o „*židovstvu platí se zřetelem k jeho náboženskému poměru... odchylky od obecného manželského práva...*“ týkající se překážek manželství, ohlášek, rozvodu i rozluky (viz § 123 a násl. o. z. o.). Také lze říci, že do manželského práva vnesl tento zákon určitá zjednodušení, která z dnešního pohledu hodnotíme jako pozitivní. Tzv. manželská novela však nezakotvila žádné změny do manželského majetkového práva.

2 Tzv. manželská novela v jednotlivostech

2.1 O uzavírání manželství

Pokud jde o uzavírání manželství, lze říci, že tzv. manželská novela navázala na tradiční koncept smlouvy manželské tak, jak ji upravoval obecný zákoník občanský (viz § 44 a násl. o. z. o.). Je zajímavé, že byť název zákona používal termín „*smlouva manželská*“, v samotném textu zákona je užita terminologie odlišná. Již z úvodních ustanovení se podává, že „*K platnosti manželství se vyhledávají vyhlášky a slavnostně učiněné přivolení k manželství, a to buď občanské, buď církevní*“ (viz § 1 manž. nov.).¹⁹ Příslušné „*přivolení*“ bylo možné učinit jak před přednostou politického úřadu okresního či obecního nebo jeho zástupcem, v přítomnosti dvou svědků a přísežného zapisovatele (§ 8 manž. nov.). Zákon umožňoval i delegaci z místně příslušného úřadu na jiný (§ 8 *in fine* manž. nov.) a také uzavření manželství prostřednictvím zástupce (§ 9 manž. nov.). V případě církevního sňatku bylo stanoveno, že „*oddávky*“ se konají před příslušným duchovním správcem a při smíšeném manželství před jedním anebo „*u obou podle vůle snoubenců*“ (viz § 12 manž. nov.); podle obecné úpravy pro obě formy sňatku museli být i sňatečnému projevu vůle u církevního sňatku přítomni dva svědkové a zapisovatel (§ 8 manž. nov.).

Jde-li o formu uzavření manželství dle předmětné novely, z výše uvedeného se podává vysoká míra tolerance a úcty k nejintimnějším potřebám snoubenců. Nová právní úprava uzavírání manželství zakotvovala *skutečnou volbu* mezi občanským (byť na prvním místě uvedeným) a církevním sňatkem. Po dlouhá léta bylo totiž uzavírání manželství podle obecného zákoníku občanského umožněno pro příslušníky všech náboženských vyznání pouze církevní formou (viz § 69 a § 126 o. z. o.).²⁰ Poté, co byl mezi Rakouskem a „*stolicí papežskou*“ sjednán *konkordát*, byla pro katolíky zrušena ustanovení obecného občanského zákoníku o manželství a soudnictví v manželských věcech katolíků bylo přeneseno na soudy duchovní.²¹ Jde-li o tzv. jinověrce a bezvěrce, vývoj právní úpravy byl v 19. a na počátku 20. století poměrně dramatický. Zvláštní zákon následně upravoval

¹⁹ Tzv. manželská novela směřovala vznik manželství s jeho platností. Bylo také zakotveno, že „*Bude-li šetřeno tohoto předpisu, jest k manželství hledět tak, jako by bylo platně uzavřeno hned od původu*“ (viz § 7 *in fine* manž. nov.).

²⁰ Obecný občanský zákoník byl v tomto směru měněn, zejména zákonem upravujícím sňatky mezi příslušníky různých vyznání křesťanských. Viz zákon ze dne 31. prosince 1869, č. 4 ř. z.

²¹ Viz císařský patent z 8. října 1856, č. 185 ř. z.

manželské právo pro osoby nenáležející k žádné konfesi²² a další zákon pak manželské právo mohamedánů ritu hanifovského.²³ Je zajímavé, že už za účinnosti obecného zákoníku občanského byl přijat zákon, který zavedl pro všechna státem uznaná vyznání náboženská bez rozdílu také civilní formu uzavření jako formu „podpornou“, pokud duchovní oddávající odepřel celebrovat sňatek z důvodu, který obecný zákoník občanský neupravoval a zejména zrušil působnost církevního práva manželského a církevního soudnictví pro katolíky, kteří byli následně „podrobeni“ opět ustanovením obecného zákoníku občanského.²⁴ Následně byl přijat zákon, který zavedl obligatorní občanský sňatek pro osoby nenáležející k žádnému vyznání.²⁵ Fakultativní občanský sňatek byl ustanoven pro zvláštní případy, kupř. když byl jeden ze snoubenců žid a druhý příslušníkem vyznání státem neuznaného.²⁶

Jak bylo výše ukázáno, právní úprava uzavírání manželství a manželského práva vůbec byla silně ovlivňována „bojem“ mezi státem a církví. Proto nepřekvapí, že původní návrh tzv. manželské novely z pera příslušné komise obsahoval pouze obligatorní civilní sňatek.²⁷ Tato přílišná „tvrdost“ zákona byla v průběhu legislativních prací na tzv. manželské novele odstraněna a snoubencům byl ponechán prostor pro volbu formy uzavření manželství ve vazbě na princip náboženské svobody, deklarovaný v Ústavě Československé republiky.²⁸ Navíc bylo v zákoně stanoveno, že i manželům již oddaným občanským sňatkem „*je dáno na vůli, chtí-li se podrobit také obřadům církevním*“ (viz § 12 manž. nov.). Z povahy věci nepřicházel v úvahu opačný postup, tj. po obřadu církevním podstoupení civilního oddání, neboť manželství vzniklo již samotným přivolením k manželství tak, jak bylo uvedeno výše.

2.2 O vyhláškách

Vlastnímu uzavření manželství, ať už formou občanskou či církevní, muselo předcházet tzv. předoddavkové řízení obdobné řízení podle současné právní úpravy jen s tím rozdílem, že nebylo obligatorně civilní tak, jak dnes (viz zejm. § 666 odst. 2 o. z.). Účelem vyhlášek a všeho dalšího, co s nimi bylo spojeno, bylo zkoumání sňatečného věku a překážek či záporů manželství tak, aby ve statusových věcech rodinných byl ctěn zákon,

²² Viz zákon ze dne 9. dubna 1870, č. 51 ř. z.

²³ Zákon ze dne 15. července 1912, č. 159 ř. z.

²⁴ Srov. zákon ze dne 25. května 1868, č. 47 ř. z.

²⁵ Viz zákon ze dne 9. dubna 1870, č. 51 ř. z.

²⁶ Viz KRČMÁŘ, J. *Právo rodinné*. Praha: Všechno, 1923, s. 14.

²⁷ K tomu např. GERLICH, K. *Rozvod, rozluka, alimenty*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství Linhart, 1934, s. 17.

²⁸ Viz pozn. č. 17 výše, § 121 až 125, garantující svobodu svědomí a vyznání, náboženství či víry.

veřejný pořádek a v neposlední řadě i dobrá víra snoubenců ve vznik platného manželství.²⁹ Bylo stanoveno, že vyhlášky sledovaly „oznámení budoucího manželství“ a obsahovaly „jméno a příjmení obou snoubenců, jejich rodiště, stav a bydliště“ a také „připomenutí, aby každý, kdo věděl o nějaké překážce manželství, je oznámil“ (viz § 2 manž. nov.).

Zákonná úprava okruhu překážek či záporů manželství byla v obecném zákoníku občanském v původním znění poplatná kanonickému právu.³⁰ Teorie rozlišovala překážky na absolutní a relativní.³¹ V průběhu let byla také vytvořena překážka tzv. katolici-smu.³² Vedle soukromoprávních překážek v užším smyslu znal tehdejší právní řád také překážky veřejnoprávní, jejich účelem bylo zamezit „manželství přičítací se některým zájmům neb aspoň chtít dáti určitým orgánům možnost prozkoumati, zda-li zamýšlené manželství není v odporu se zájmy, které zasluhují ochrany“.³³ Šlo o překážky stanovené pro osoby, které byly povinny vojenskou službou (nesměly do manželství vstupovat buď vůbec, anebo bez svolení příslušných úřadů) a pro příslušníky četnictva (mohli se ženit jen tehdy, když měli tzv. definitivu a dovršili čtyřletou službu u četnictva anebo 30. rok věku).³⁴ Zvláštní překážky byly vytvořeny pro židy.³⁵ A navíc, postupně se začaly vytvářet překážky pro vstup do manželství také vesnické a městské chudíně, která nebyla s to garantovat svoji schopnost živit případné potomstvo.³⁶ Nárůst politického napětí vedl až k zavedení tzv. politických konsensů k sňatku, které byly na nátlak liberálů záhy zrušeny.³⁷

Lze říci, že přijetí tzv. manželské novely muselo znamenat pro každého, kdo chtěl uzavřít manželství, významný mezník a velkou úlevu. Především bylo důležité, že ve vazbě na zavedení volby občanské formy uzavření manželství bylo na prvním místě zakotveno, že občanské vyhlášky činí politický úřad okresní či obecní a na Slovensku matrikář (viz § 3 manž. nov.). Zákon dále specifikoval místní příslušnost, možnost delegace, tzv. deliberační lhůtu, po které mohlo dojít k přivolení k manželství snoubenci, resp. k jejich prohlášení o vstupu do manželství, možnost zkrácení lhůty kupř. z důvodu

29 K některým překážkám se muselo přihlížet *ex officio*, kupř. pokud šlo „o únos, trvajících manželství, pokrevní příbuzenství, úkklady o životi překážejícího manžela...“. Blíže viz SVOBODA, E. *Rodinné právo*. Praha: Vesmír, 1921, s. 16 a násl.

30 Ke kritice záporů manželství, zejména „nepřijatelných pro diskriminační povahu“, viz HADERKA, J. *Uzavírání manželství z hlediska právního*. Praha: Academia, 1977, s. 86 a násl.

31 K tomu blíže KRČMÁŘ, J. *Právo rodinné*. Praha: Všechno, 1923, s. 6.

32 Šlo o roky 1814 a 1835. K tomu v detailech viz SVOBODA, E. *Rodinné právo československé*. Praha: Kompas, 1946, s. 12 a násl.

33 Blíže viz KRČMÁŘ, J. *Právo rodinné*. Praha: Všechno, 1927, s. 26.

34 *Ibid.*, s. 26 a 27.

35 Blíže viz KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 124.

36 Kupř. v roce 1815 byl vydán předpis omezující vstup do manželství námezdně pracujících ve Vídni. KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 126.

37 Jde-li o důvody zavedení a zrušení politických konsensů „zbedačeným proletářům“, viz KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 137.

„*blízké nebezpečství smrti*“ či dokonce její prominutí (viz § 4 a 7 manž. nov.) a povinnost vyhlášky za určitých okolností opakovat (§ 6 manž. nov.).

Pokud jde o sňatek uzavíraný církevní formou, vyhlášky se konaly u příslušného duchovního správce. Jestliže byli snoubenci smíšeného náboženství, vyhlášky se měly dle zákona konat u obou duchovních správců a to před věřícími při bohoslužbě.

Jde-li o překážky manželství, tzv. manželská novela především výslovně limitovala překážku švagrovství (viz § 25 odst. 3 manž. nov.) a zcela zrušila překážku vyššího svěcení a řeholních slibů (viz původní § 63 o. z. o.), překážku tzv. katolicismu (viz výše) a cizoložství a odstranila zvláštní vymezení překážek pro židy. Další soukromoprávní překážky a záповědi byly upraveny i nadále v obecném zákoníku občanském (§ 48 a násl. o. z. o.).

2.3 O rozvodu, resp. rozluce

Jak již bylo uvedeno výše, právní úprava manželství a jeho rozluky byla v *Obecném zákoníku občanském* poměrně komplikovaná, což bylo dáno dobou jeho vzniku a mnohými vlivy. Kodex rozlišoval mezi *rozvodem* od stolu a lože (dohodnutým či bez dohody), v důsledku kterého mohlo být manželům pouze povoleno oddělené bydlení (§ 103 a násl. o. z. o.), a *rozlučkou* manželství, která znamenala zrušení manželství za života manželů, nicméně byla začleněna právě do části nazvané „*Výjimky pro židovstvo*“ (viz § 133 a násl. o. z. o.). Pro manžele katolického vyznání tak bylo manželství za života v podstatě nerozlučitelné. Platila zásada „*dokud nás smrt nerozdělí*“ (§ 111 s násl. o. z. o.).³⁸ Jde-li o tzv. jinověrce a bezvěrce, byla pro ně postupně vytvořena zvláštními zákony citovanými výše specifická pravidla.³⁹

Jde-li o zrušení manželství za života manželů, tzv. manželská novela zakotvila pro *rozlučku* zásadně *jednotný režim* bez ohledu na konfesi manželů v podobě *kazuisticky vyjmenovaných důvodů*, kupř. *cizoložství, opuštění či vedení zbyřalého života anebo pro trvale nebo periodicky probíhající duševní chorobu, která trvá tři léta atd.* (viz § 13 manž. nov.).

Právě *duševní porucha* jako důvod pro zrušení manželství byla novinkou, kterou novela zavedla. V odborné literatuře bylo v této věci uvedeno, že v občanském zákoníku tento důvod chyběl, což bylo považováno za „*mezeru velmi citelnou, protože nutila k spoluzítí s manželem slabomyslným nebo epileptikem nebo chorobomyslným, at' už se volně pohyboval nebo trávil konec života v ústavu chorobomyslných bez naděje na záchranu.*“⁴⁰ Dále bylo vysvětlováno, že „*Ve většině zákonů novodobých jest pamatováno na toto strašlivé zlo, a byla dána možnost záchranu manželů, nucenému k intimnímu životu s člověkem nepřítčným, ztraceným a nebezpečným.*“

³⁸ K tomu blíže KRÁLÍČKOVÁ, Z. a L. ZATLOUKALOVÁ. Dokud nás smrt nerozdělí: úvahy nad právem na rozvod. *Právní rozhledy*, 2019, č. 17, s. 573–580.

³⁹ Viz pozn. č. 22, 23 a 26 výše.

⁴⁰ Tak GERLICH, K. *Rozvod, rozlučka, alimenty*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství Linhart, 1934, s. 159.

Také bylo poukazováno na fakt, že slova „*chorobomyslnost*“ je třeba užívat velmi opatrně a že osnova zákona záměrně nepoužila pojmu „*nevyléčitelnost*“ s tím, že je třeba sáhnout k jinému kritériu, tj. „... *pokud možno spravedlivě na manželu žádati spolužití s chorým na duchu a pokud eventuelní zplazení dětí jest považovati za žádoucí z hlediska zdravého potomstva*“.⁴¹

Jako jeden z důvodů pro možnost žalovat o rozluky manželství byl dále uveden *hluboký rozvrát manželský*. Ten byl pojat dle švýcarského zákona⁴² jako stav, kdy na manželích nebylo možné požadovati, aby setrvali v manželském společenství [§ 13 písm. h) manž. nov.].

Z poměrně bohaté judikatury k předmětnému ustanovení se kupř. podávalo, že „*Nejde o hluboký rozvrát manželský, lze-li vzhledem ke mladému věku a krátkému spolužití manželů míti za to, že jde spíše o nedostatek životní zkušenosti a o nedostatečné vzájemné porozumění pro práva a povinnosti manželské a pro manželské soužití*“⁴³ a že „*Manželce nelze přičítati za vinu na rozvrátu, nenásledovala-li manželka do <společné domácnosti>, již měly tvořit dva hotelové pokoje bez kuchyně*“⁴⁴ a nebo že „*Manželská nevěra může býti důvodem rozluky dle §u 13 lit. h) rozl. zák., byla-li takového rázu, že nelze spravedlivě po klamaném manželovi požadovati, aby setrval v manželském spojení*“⁴⁵ a že „*I odpuštěné cizoložství lze hodnotiti jako spolupříčinu rozvrátu*“.⁴⁶

K výše uvedenému je třeba dodat, že manželství *nemohlo být rozloučeno k žalobě manžela převážně vinného rozvrátem* [§ 13 písm. h) *in fine* manž. nov.]. Nicméně, dle *Jaromíra Sedláčka* zákon nepředpokládá u žalovaného manžela vinu na rozvrátu, zároveň ji však nevyklučoval u manžela žalujícího, který pro úspěšnost žaloby o rozvod neměl být vinen rozvrátem převážně.⁴⁷

K tomu dobová judikatura dále uváděla, že „*Rozvrát manželství nemusí být způsoben vinou manželů (jednoho z nich), nýbrž i osobou třetí, nebo vůbec i okolím (prostředím) ba dokonce i bez vší viny nějaké osoby. Při takové objektivní příčině nutno zkoumati (převážnou) vinu jednoho z manželů*“.⁴⁸

Pokud se však domáhali rozluky pro rozvrát oba manželé, nebylo třeba podle soudní praxe zkoumati, „*kdo z nich je převážně rozvrátem vinen*“.⁴⁹

Posledním důvodem pro rozluky uvedeným v zákoně byl *nepřekonatelný odpor*, pro který bylo možné manželství rozloučit jen tehdy, pokud se k žalobě – třeba i dodatečně – připojil

41 GERLICH, K. *Rozvod, rozluka, alimenty*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství Linhart, 1934, s. 159 až 160.

42 Cit. dle díla GERLICH, K. *Rozvod, rozluka, alimenty*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství Linhart, 1934, s. 161.

43 Viz Rozh. ze dne 16. 5. 1931, Rv II 485, čís. 10.793.

44 V detailech Rozh. ze dne 23. 8. 1928, Rv II 693/27, čís. 8243.

45 Rozh. ze dne 7. 3. 1923, Rv I 1037/22, čís. 2365.

46 Tak Rozh. ze dne 3. 7. 1923, RV II 92/23, čís. 2796.

47 Srov. SEDLÁČEK, J. In: ROUČEK, F., J. SEDLÁČEK a kol. *Komentář ke československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl první (§ 1–284)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 639.

48 Viz Rozh. ze dne 19. 5. 1925, Rv I 684/25, čís. 5050.

49 Tak Rozh. ze dne 7. 12. 1920, Rv I 670/20, čís. 800.

i druhý manžel; v tomto případě bylo také možné žalobě na rozlukou nevyhovět a „*napřed uznati na rozvod od stolu a lože*“ (§ 13 písm. i) manž. nov.].

Z judikatury se k tomu podávalo, že „*Nepřekonatelný odpor nemusí býti vzájemným... stačí, je-li jen na straně jednoho manžela proti druhému, ale oba manželé musí býti za jedno, že žádají, aby rozluka byla povolena... projev soublasu s rozlukou jest neodvolatelný... manžel, svolivší z bezvadného rozhodnutí vůle ke žádosti o rozlukou, není oprávněn činiti napotom svůj soublas závislým na podmínce týkající se úpravy poměrů majetkových...*“⁵⁰

Také bylo judikováno, že „*Projevila-li manželka soublas s rozlukou manželství pro nepřekonatelný odpor pod výmkou manželem nepřijatou, že jí bude manžel poskytovat výživné, nelze soublas považovati za udělený.*“⁵¹

A konečně, v judikatuře bylo v návaznosti na (dnešní terminologii) *dobré mravy* konstatováno, že „*Úmluva, již jeden z manželů za úplatu napřed se zavazuje, že dá soublas k žalobě nebo žádosti druhého manžela o rozlukou, je neplatná (§ 879 obč. zák.).*“⁵²

K věci dále dodejme, že soud měl dle dalšího ustanovení novely také povinnost převzít výrok o vině do usnesení o rozlukou manželství z rozsudku vydaného ve sporu o rozvod manželství (§ 17 manž. nov.). Zákon též stanovil poměrně detailně zvláštní pravidla pro promlčení práva žalobního (viz § 14 manž. nov.) a další procesní věci, kupř. pro uplatnění vyšetřování dle zásad řízení nesporného a domněnku v případě, kdy se manžel k řízení nedostaví (viz § 16 manž. nov.) a také možnost soudu nařídít ústní neveřejné (sic!) jednání, a to i před senátem (viz § 21 manž. nov.).⁵³

3 Úvahy nad evropskými hodnotami v manželském právu v historických souvislostech

Pokud jde o *uzavírání* manželství, jeho *překážky* a *rozvod* manželství, lze napříč evropskými zeměmi – i ve vazbě na jejich politické, společenské, náboženské, hodnotové a hospodářské proměny – pozorovat *podobné tendence* vývoje právní úpravy.

Možná překvapivě lze na základě letného pohledu do evropských právních úprav dospět k závěru, že mnohé zákoníky či samostatné kodexy rodinného práva umožňují lidem zvolit si pro *uzavření manželství obě tradiční formy*, civilní i církevní, byť spíše jen před tzv. tradičními církvemi. To souvisí především s pádem železné opony a opuštěním sovětské doktríny rodinného práva, která církevní sňatek zcela odsoudila jako buržoazní přežitek. Nejen v zemích bývalého Sovětského svazu, ale i v Česku, na Slovensku, v Polsku a v jiných posttotalitních zemích našel církevní sňatek opět své místo

50 Viz Rozh. ze dne 21. 1. 1928, R I 4/28, čís. 7710.

51 Rozh. ze dne 18. 7. 1928, R II 302/23, čís. 2834.

52 Tak Rozh. ze dne 26. 4. 1921, R II 18/21, čís. 1033.

53 V podrobnostech i ve vazbě na procesní normy viz GERLICH, K. *Soudní řízení ve věcech manželských*. Praha: Orbis, 1939.

v zákonících, ale i v běžném životě. Samozřejmě, v zemích, kde měl vždy své místo, zůstal i po významných změnách v rodinném právu ponechán, kupř. v Itálii, Velké Británii či severských zemích. Je tak možné říci, že je dobře, že i tvůrci tzv. manželské novely, jejíž přijetí si v těchto dnech připomínáme, obě formy uzavření manželství v našem právním prostředí zachovali a člověku tak ponechali právo volby dle jeho nejnítěnějších potřeb a přání. Obdobně i nový občanský zákoník.

Naopak, jde-li o *okruh zákonných překážek manželství*, postupně se v mnoha zemích *zredukoval* pouze na ty, které souvisí s tradicemi křesťansko-židovské kultury (kupř. jiné manželství) či veřejným pořádkem a dobrými mravy, resp. rozumným uspořádáním věcí vůbec (blízké příbuzenství). Česká právní úprava manželských překážek zakotvených do současného občanského zákoníku je minimalistická a plně dostačující (viz § 672 a násl. o. z.). Každý člověk má právo žít podle svého. Pokud se rozhodne vstoupit do manželství, nesmí mu stát v cestě bariéry, které jsou historicky podmíněné a které nemají v dnešní době rozumné odůvodnění. S tím souvisí i problematika manželství zdánlivého, tj. takového, které nevznikne, pokud nebyly splněny takové náležitosti, na jejichž splnění je třeba bezvýhradně trvat, resp. když to zákon výslovně stanoví (§ 677 a násl. o. z.). Od tohoto „nemanželství“ je třeba odlišovat manželství, které sice i přes překročení zákonných překážek vznikne, ale které by mělo být soudem prohlášeno za neplatné, ať už k návrhu či *ex offi*o (viz § 680 a násl. o. z.). Současná právní úprava umožňuje soudu intervenovat do nejnítěnějších věcí člověka pouze omezeně, jde-li právě o narušení veřejného pořádku, vazbu na trestné činy (kupř. bigamie) apod. Opět je možné v této souvislosti poznamenat, že tzv. manželská novela naznačila, jde-li o překážky manželství, správný směr. Jinou věcí zůstává věc tzv. genderově neutrálního manželství, které do mnoha evropských právních řádů postupně proniká a velmi úzce souvisí také s problematikou překážek manželství (stejně pohlaví). Jmenovitě se jedná nejen o Nizozemí a Francii, ale i o Rakousko, do jehož obecného zákoníku občanského, který byl pramenem rodinného práva po dlouhá léta i u nás, bylo poměrně nedávno významně zasaženo tamním Ústavním soudem.⁵⁴

Pokud jde o *rozvod manželství*, ještě v polovině 20. století byl považován za stigma, neboť většinová společnost kladla důraz na mravnost a zachování rodiny.⁵⁵ Postupně se však postoje a názory podstatně uvolňovaly.⁵⁶ Od církevního konceptu téměř nerozlučitel-

⁵⁴ K tomu blíže DEIXLER-HÜBNER, A. Öffnung der Ehe für gleichgeschlechtliche Paare in Österreich ab 1. 1. 2019. In: *Dny práva 2018 – Days of Law 2018* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9304-1.

⁵⁵ K tomu viz HADERKA, J. *Rozvod v současném světě. Díl I a II*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1987, 1989.

⁵⁶ K vývoji rozvodového práva a komparativním závěrům viz zejména VERSCHRAEGEN, B. Divorce. *The International Encyclopedia of Comparative Law*, Tübingen, 2004, roč. IV, kap. 5. V současné době umožňují rozvod jako zrušení manželství za života manželů všechny evropské státy, včetně Malty, která tak učinila v roce 2011. Viz zákon č. XIV z 29. 7. 2011, který novelizoval Občanský zákoník Malty. Dostupné z: <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lp & itemid=22432 & l=1> [cit. 5. 5. 2019].

ného manželství, resp. rozvodu založeného na vině, kdy nebylo možné manželství rozvést na návrh rozvratem vinného manžela, směřoval vývoj k principu rozvodu založeného na tzv. kvalifikovaném rozvratu až po tzv. smluvený neboli konsensuální rozvod a posléze byl v mnoha právních řádech ukotven administrativní rozvod.⁵⁷ Výše citovaná tzv. manželská novela rozvodová pravidla významně zjednodušila, byť se to tak z dnešního pohledu nemusí jevit. I současná česká právní úprava rozvodu je založena na tzv. kvalifikovaném rozvratu. Je otázkou, zda odpovídá evropskému vývoji a potřebám současné české společnosti. Jde-li o tzv. rozvod se zjišťováním příčin rozvratu v obecné rovině (§ 755 a § 756 o. z.), je třeba říci, že na tzv. kvalifikovaný rozvrat poměrů mezi manžely lze usuzovat více z faktické odluky manželů než z podání manželů, resp. jejich výslechu, ve vazbě na vylíčení průběhu manželství a příčin rozvratu.⁵⁸ Také je potřeba konstatovat, že pokud oba manželé usilují o rozvod manželství a jsou dohodnuti na majetkovém vypořádání (dle § 757 OZ), není zásadně nutné *de lege ferenda* trvat ani na osobní účasti u jednání u soudu, resp. je možné uvažovat o celkově liberálnější úpravě rozvodu vůbec ve světle *Principů evropského rodinného práva*, resp. o administrativním rozvodu po vzoru *Model Family Code*. Tato úvaha však nemá vést k lehkomyšlnému přístupu k manželství nebo k možnosti vytváření nátlaku na slabší stranu s účelem dosáhnout rozvodu rychleji či „snadněji“, naopak může být výrazem práva na spravedlivý proces a respektu k autonomii jednotlivců – manželů, kteří se rozhodli své manželství ukončit a budoucí poměry si smluvně upravit.⁵⁹

Závěr

Je možné konstatovat, že tzv. manželská novela přijatá před sto lety představuje *významný počín*, který české rodinné právo ovlivnil na dlouhá léta.

Byl nastolen *správný směr* svobodné volby *civilní či církevní formy uzavření manželství* (od kterého se náš zákonodárce z politických a ideových důvodů po komunistickém převratu odchýlil, s tím, že k nápravě bylo přistoupeno až v roce 1992), došlo k *omezení překážek* manželství a *rozvod manželství*, resp. pravidla pro zrušení manželství za života manželů

⁵⁷ K tomu viz DUTTA, A., D. SCHWAB, D. HENRICH, P. GOTTWALD a M. LÖHNIG (eds.). *Scheidung ohne Gericht?* Bielefeld: Gieseking, 2017.

⁵⁸ Srov. PULKRÁBEK, Z. Přikazuje § 24 odst. 1 ZOR soudu, aby zjistil příčiny rozvratu manželství? *Právní rozhledy*, 2011, č. 2, s. 39 a násl. Autor poměrně rozsáhlé studie s bohatým poznámkovým aparátem poukazuje zejména na nevýhody zjišťování příčin rozvratu jak pro manžele samotné, resp. jejich duševní zdraví a pohodu a schopnost porozvodové komunikace, zejména mají-li nezletilé děti. Dále si klade otázku, zda je vůbec v lidských silách tyto příčiny zjistit. Konstatování, že na rozvrat lze usuzovat spíše z „*projevů neboli následků rozvratu*“ než z příčin, vyvěrá z hluboké lidské i profesní zkušenosti.

⁵⁹ Srov. SCHWENZER, I. *Model Family Code. From a Global Perspective*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, s. 29. Dikce připouští (Article 1.14) administrativní rozvod manželství v případě, že manželé nemají společně nezletilé děti, délka manželství nepřekročí deset let a manželé se na samotném rozvodu a jeho důsledcích dohodli a souhlasí s postupem administrativním. Zmíněné podmínky mají zajistit dostatečnou ochranu společných nezletilých dětí manželů i ochranu slabší strany.

se významně *zjednodušila*. Rozluka podle citované novely byla vnímána jako legitimní řešení manželské krize bez zbytečného prodlužování nefunkčních, tzv. mrtvých manželství, čemuž významně napomáhala i novelizované procesní právo.

V kontextu své doby – psal se rok 1919 – a následného vývoje v evropských zemích, naše území nevyjímaje, je možné konstatovat, že tzv. manželská novela, jejíž sté výročí si letos připomínáme, byla kvalitním legislativním dílem, adekvátně vycházejícím vstříc potřebám společnosti, svobodných lidí a jejich právu na rodinný život dle své vlastní volby.⁶⁰

Klade se otázka, jaké jsou *potřeby současné české společnosti*. Je věcí (nejen) společenských věd, aby tak významné téma, jako je manželství, jeho podoba a možnost zrušení za života manželství podrobily důkladnému zkoumání ve vazbě na evropský vývoj. Také by měla být zahájena celospolečenská diskuse na tato témata, zejména jde-li o aktuální legislativní návrhy, které jsou součástí „prorodinného balíčku“ (sic!) směřujícího k tzv. rozvodu u notáře.⁶¹

⁶⁰ Ostatně i historická literatura ji hodnotila jako „*vyhovující modernímu názoru právnímu*“. Blíže viz SVOBODA, E. *Rodinné právo československé*. Praha: Kompas, 1946, s. 14.

⁶¹ Jde-li o názory publikované na stránkách Unie rodinných advokátů, jsou dostupné z: <http://www.uracr.cz/nazory/rozvodunotare-anocine> [cit. 22. 8. 2019].